

שיעורי ר' ישראל

מסכת קידושין

שיעורים מהגה"ח הרב ישראל יצחק פרידמן ע"ה

נא לשלוח לי הערות ותיקונים הן בהתוכן והן בהלשון.

אימייל: yale18@gmail.com

פתח דבר

הנני מוציא לאור קונטרס של כמה שיעורים ששמעתי מהגה"ח הרב ישראל יצחק פרידמן ע"ה ראש ישיבת אהלי תורה במשך יובל שנים. שיעורים אלו נמסרו באלול תשע"א בישיבת אהלי תורה על תחילת מסכת קידושין.

ר' ישראל, כפי שקראנו לו בתואר של חיבה, למד עם יגיעה עצומה להבין דברי הראשונים באופן מיוחד עם דיוק נפלא, עמקות, חריפות ובקיאיות. כשלמד גמרא, ראשונים ודברי הפוסקים, היינו מרגישים יראת כבוד שהיה לו על כל אות מדבריהם. ר' ישראל היה דוגמא חיה איך ללמוד כחסיד בלי שום בליטות. ולמיטב ידיעתי, לא כתב חידושיו אבל השאיר אלפי תלמידים שמייקרים הזמן שלמדו אצלו וההשפעה שקיבלו ממנו.

ידוע שכ"ק אדמו"ר זי"ע רצה שידפיסו השיעורים של ראשי הישיבה המפורסמים הגה"ח הרב יהודה עבער הי"ד, הגה"ח הרב מרדכי מענטליק ע"ה והגה"ח הרב אייזיק שוויי ע"ה. לכן אני מרגיש שנכון וחשוב הדבר להדפיס השיעורים שיש לי מר' ישראל.

לקחתי שיעורים אלו מתוך רשימות שכתבתי אז. לפעמים היה קשה להבין דבריו בפרט כשהמציא סברות דקות וחילוקים דקים, אבל דרכו היה להביא דוגמאות ממקומות אחרים בש"ס ופוסקים שעזרו להבין למה כוון. בנוסף לזה, כתבתי רשימותי בקיצור ובהרבה מקומות לא היה ברור לי הכוונה. לכן כתבתי כפי שהבנתי דבריו והתוכן על אחריותי בלבד. מקווה אני ששיעורים אלו יהיו לתועלת הלומדים מסכת קידושין ושיהיה זכות לעילוי נשמתו.

תודתי נתונה להרב מאיר שאנאוויטש שיחי' שעבר על הקונטרס והגיה ותיקן הלשון להיות מוכן לדפוס.

מרדכי יואל וואלף
חי אלול ה'תשפ"ב

האשה נקנית בשלשה דרכים

מהו גדר קנין זה? ברש"י (ד"ה האשה נקנית) מוסיף "לבעלה" אבל אינו מפרש מהות קנין זה. אבל בד"ה וקונה את עצמה הוא מפרש, "להיות ברשותה להנשא לאחר". זאת אומרת שקנין האישות הוא שאינה ברשות עצמה להנשא לאחר, וקונה את עצמה "להיות ברשותה להינשא לאחר". הר"ן מוסיף כמה מילים על רש"י (ד"ה האשה נקנית), "לבעלה להצריכה ממנו גט" ומפורש מדבריו שלאחר קידושין להיותה ברשות עצמה תלויה בקונה את עצמה.

המאירי מפרש, "כלומר האשה נקנית למקדש לענין שלא יהא אחר יכול לזכות בה ושאינה נתרת לשום אדם עוד בחייו אלא בגט". מזה שאינו מדבר ברשות האשה על עצמה (כמו רש"י והר"ן) אלא שקנין הבעל פועל שאין לאחר זכות בה, נראה כאילו היא "חפצם" וע"י הקידושין הוא קנאה ואין לאחר זכות במה שאינו שלו (ולא מצד איסור ערוה). ולכן ב"היא קונה את עצמה" מפרש שע"י הגט ניתרת לאחרים.

הרמב"ם כותב (הלכות אישות פ"א ה"ג), "וכיון שנקנית האשה ונעשית מקודשת... הרי היא אשת איש... ואם רצה לגרש צריכה גט". ונראה מדבריו שיש שני ענינים, הקידושין היינו הקנין, ושע"ז ממילא נעשית אשת איש והיא אסורה לכל. ולצאת מגדר אשת איש, צריכה ממנו גט להתגרש ואין להבעל שום "בעל הבתישקייט" על היותה אשת איש אלא בא ממילא מקנינו. (אפשר לומר, שלפי פירוש רש"י שניהן באין כאחד והיינו שאיסור זה הוא פעולת קנינו.)

הרבי מפרש (לקו"ש חלק ל' ויחי ב') שלהרמב"ם קנין זה הוא חידוש התורה. דהיינו, לא שיש קנין והתורה צוה לעשותו, אלא עצם האפשריות לקנות אשה הוא חידוש. [יש מחלוקת בסנהדרין (דף נז' ע"ב) אם לגוי יש קנין אישות. לרש"י (ד"ה בעולת בעל יש להם) אין להם קידושין וחופה אלא איסור בעולת בעל, ולהר"ן יש קנין. בירושלמי (קידושין בתחילתו) יש

מחלוקת אם בגויה צריך הבעל לכונן לקנותה להיות לה דין אשת איש - רבי אלעזר, או שאפילו בזנות נעשה לה דין בעולת בעל - שמואל. ולכ' הרמב"ם פוסק כשמואל שקנין זה הוא חידוש תורה בישראל (ולא בגוים) ע"י מצות קידושין. אבל צ"ל מהו הגדר של קנין זה אם הרמב"ם מבדיל הקנין מזה שנעשית אשת איש, ושזה רק תוצאה מהקנין?

ויש לפרש בהרמב"ם שקנין זה שחידש התורה הוא שקונה האיש זכות ורשות הנישואין, זאת אומרת זכות השתמשות בה (ומובן שאינו קונה גופה עצמה, וע"ד קונה דקל לפירותיו). ובתוצאה מזה נעשית האשה אשת איש, אבל אין זה קשור לעצם הקנין. אבל להמאירי אינו מובן מהות קנין זה, שביאר שהוא קונה אותה "שלא יהא אחר יכול לזכות בה", איזה שייכות יש לאחר בה מתחילה שע"י הקידושין אובד הזכות?

תוס' (עמוד ב ד"ה דאסר לה אכ"ע כהקדש) אומר, "במה דמתיחדת להיות לו היא נאסרת לכל" שהקידושין הוא שהבעל אוסרה אכולי עלמא והיינו שזהו פעולתו של הבעל (וכפי שיתבאר לקמן), ולא שזה בא כתוצאה מפעולתו (כהרמב"ם). ולכ' אפשר שזהו פשט בהמאירי שהוא פועל בה איסור אכו"ע. ולכ' זה מתאים בלשון "וניתרת" אבל עדיין קשה לשונו "שלא יהא אחר יכול לזכות בה".

ב

הסברנו בהרמב"ם שקידושין הוא שקונה הבעל זכות ההשתמשות של האשה, דהיינו זכות הנישואין שבה ולא גופה. יש שני דוגמאות לקנין כזה שמצינו בש"ס: (1) קונה דקל לפירותיו. (2) שכירות בית שאינו קונה הבית אלא זכות ההשתמשות של הבית. אבל יש חילוק בין הדוגמאות שהדקל מוציא פירות וזהו עניינו אבל בית אינו מוליד השתמשות ע"ד שינה אלא שהאדם משתמש בהבית. ולכן תוס' (יבמות סו' ע"ב ד"ה ישראל) סובר דאין קנין לשכירות. ולכ' זכות הנישואין לאשה דומה יותר לשכירות בית.

הרמב"ם אומר, וכיון שנקנית האשה ונעשית מקודשת... הרי היא אשת איש", לכ' מלשון "ונעשית מקודשת" משמע שכאילו נעשה בה שינוי. בכלל בקנין אין שינוי בהחפץ שנקנה אלא שמשנה רשויות. אבל כאן אין אפילו שינוי רשות, וא"כ איזה שינוי נעשית בה?

בחמץ בפסח מוצאים שיש מצב שמצד החפצה (חמץ) יש לה בעה"ב אע"פ שבפועל אינה ברשותו. בשו"ע אדה"ז כותב (סתל"ד ס"ז), "כיון שזה החמץ בשעה שעובר עליו בבל יראה אינו שלו כלל ואין לו שום חלק וזכות בו שהרי אסור לו ליהנות ממנו אלא שהכתוב עשאו כשלו שיהא שמו נקרא עליו שיעבור עליו". דהיינו שבהחמץ "הערט זיך" שיש לו בעה"ב אם לא ביטלו (וזה גופא הוא מה שעשאו תורה כאילו הוא ברשותו). וזה מפרש הרמב"ם כאן שהוא עושה קנין וקונה הזכות כנ"ל ואח"כ נעשית מקודשת והיינו שעכשיו היא במצב שיש לה בעה"ב ובזה הרי היא אשת איש ואסורה לכל (וי"ל שזהו לשון "האשה נקנית" ולא הבעל קונה). אבל אין הבעל עושה אותה אשת איש (בדוגמת אדם שהורג בהמה ונעשית נבילה שהוא לא עשה האיסור אלא התורה, אלא שהוא הכניס הבהמה למציאות שהתורה אומרת עליו שהיא נבילה).

בתוס' (הנ"ל) ע"פ פשטות נשמע באופן אחר והיינו שהוא מיחד אותה לעצמו ובזה נאסרת לכל והיינו שהאיסור בא "במה דמתיחדת להיות לו" וקנינו עושה האיסור, ולא כמו הרמב"ם שהאיסור תלוי בזה שנעשית אשת איש ולא מקנינו. אבל המאירי אינו מזכיר "במה דמתיחדת להיות לו" אלא שקנינו הוא "שאינה ניתרת לשום אדם" וזהו הקנין. ואין זה בדברי תוס' וצריך ביאור איך להמאירי פועל קנינו איסור אכו"ע?

הריטב"א בפסחים (דף ו' ע"ב) מפרש, "ואע"ג דאין זכייה באיסורי הנאה לדין ממון יש בהם זכייה להוסיף בהן איסור ולפיכך דרון של חמץ ששלח גוי לישראל בפסח אסור לאחר הפסח". ואפשר שעד"ז יש להבין בדברי

המאירי שקנין הקידושין הוא בהאיסור שלה (אע"פ שאינו בדומה ממש לחמץ בפסח).

אבל לכ' עדיין צריך ביאור במה שמוסיף המאירי "שלא יהא אחר יכול לזכות בה", שלכ' מה הקשר בין אחרים להאשה שבאילו לקח הבעל מאחרים זכותם בה? וזה י"ל שבאנו לנקודה נוספת. הר"ן (בנדרים דף ל' ע"א ד"ה ואשה נמי כפדאוו אחרים דמאי) כותב, "מכיון שהיא מסכמת לקדושי האיש היא מבטלת דעתה ורצונה ומשוו נפשה אצל הבעל כדבר של הפקר והבעל מכניסה לרשותו". שמשמע מדבריו שאין האשה מקנה עצמה לבעלה, וכל הקנין בא מצד הבעל. אלא שהיא כאילו מפקיר עצמה ומבטלת דעתה בכדי שהבעל יוכל לקנותה. וי"ל שיש הגדרה באשה שכל ישראל ראויים לקדשה ויש להם זכות זה. ואפשר שזהו הקנין להמאירי שבאילו יש בה עניין שהיא הפקר לכל ובקנין זה אינה ניתרת לכל אדם ועי"ז אין אחר יכול לזכות בה.¹

¹ ויש להעיר ממה דאיתא בגמרא (קידושין דף סה' ע"ב) דבקיודשין אין אומרים דהודאת בעל דין כמאה עדים דמי כמו בממון משום ד"התם לא קא חייב לאחרני הכא קא חייב לאחרני". וברשב"א שם, "...ומסתברא דהכי פירושו מיחייב לאחרני דנאסרה אכולי עלמא בהודאתה זו, ואין לך מודה שנתקדשה שאינה מחייבת אחרים, וכן פירש ר"ח פעמים שבא אחרת וקדשה ונמצאת בהודאתה מחייבת לאחרים ע"כ. מיהו אבתי קשיא מאי מחייבת איכא, דמאי אית להו עליה, ומאי שייכי בה דנימא שהיא חובה להן בהודאתה, אטו מי שהודה שמכר שדהו לחברו אינו נאמן ומי קרינן ליה מחייב לאחרני... אבל כאן שאין לשום אדם זכות עליה ואין אדם זוכה בה אלא מדעתה, מאי חב לאחרים איכא".

מפירושו של ר"ח נראה שיש לאדם זכות לקדש אשה עד שנקרא חב לאחרני כשנאסרה אכו"ע כמו שביאר ר' ישראל בפירוש המאירי. וקושיות הרשב"א דומה לקושיותנו על המאירי אבל לפי מה שביאר בפנים אתי שפיר. (הערת הרושם)

תוס' ד"ה בפרוטה ובשוה פרוטה

הפירוש ב"מה מצינו" היא שכשם שמצינו בענין מסוים שיש בו דין מסוים ונוהג בו דין שני, אף בעניין אחר שיש בו אותו דין מסוים צריך לנהוג בו גם הדין השני. ובנידון דידן, תוס' מבאר שלומדים הדין ששוה כסף ככסף בקידושין מעבד עברי במה מצינו. וצ"ל דהלא שם בעבד עברי גם כן אינו מפורש בקרא ששוה כסף ככסף ושם גופא ילפינן הדין מהריבוי ד"שיב" לרבות שוה כסף? וכן קשה על הר"ן שההוא אמינא שלו כתוס' שלומדים קידושין מעבד עברי ששו"כ ככסף (ואע"פ שלמסקנא, אינו לומד כן, אבל זהו מטעם אחר וכדלהלן), וצריך להבין איך שייך אפילו הו"א כזה?

רש"י (דף ח' ע"א ד"ה שוה כסף ככסף) כותב, "גבי קידושין כסף כתיב ושוה כסף איתרבי ככסף כדאמרינן לקמן ישיב לרבות שוה כסף". משמע מרש"י גם כן שלומדים בקידושין ששוה כסף ככסף מהלימוד "ישיב" לרבות שוה כסף הנלמד בעבד עברי. ובדברי רש"י עצמו צריך להבין שמיד אחרי זה בנוגע לקנות עבד עברי לומד רש"י ("בד"ה ישיב גאולתו), "וכיון דמיפריק ביה איקנויי נמי מיקני ביה דכתיב גאולתו מכסף מקנתו". דהיינו שכשם שיכול העבד לפדות עצמו בשוה כסף (מריבוי ישיב), יכול לקנותו בשוה כסף גם כן שפדייתו הוא מכסף (או שוה כסף) שאתו קנהו האדון דכתיב "מכסף מקנתו". ולכ' למה צריך לימוד מיוחדת מכסף מקנתו ואינו לומד במה מצינו מפדיית עבד עברי כמו שלומדים בקידושין?

יש שני אופנים בריבוי: (1) שנוסף למה שכתוב בתורה בפירוש, הריבוי ג"כ מהני. (2) שהריבוי מגלה שזהו מה שאמרה תורה. [ע"ד מה שמצינן בנוגע למה דכתיב בבהמת איש שאכל בשדה חבירו, "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שמות כב, ד). ושואל הגמרא (בב"ק דף ז' ע"א), "והתניא ישיב לרבות שוה כסף ואפילו סובין?" ובהמשך הגמרא (דף ז' ע"ב ובדף ט' ע"א) מביא ב' תירוצים. רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע מתרצים, "כל מילי (מטלטלין) מיטב הוא". רב הונא מתרץ, או כסף או מיטב ואם אין לו אז יכול

לשלם בשוה כסף ואפי' בסובין. והיינו דפליגי באם כשהתורה אמרה מיטב האם שוה כסף בכלל או לא? לרב פפא ורב הונא בריה דר' יהושע שמ"ישיב" רואים ששוה כסף נכלל במיטב שאמרה תורה. אבל לרב הונא אין שוה כסף נקרא מיטב אלא שהתורה ריבה שוה כסף כשאין לו מיטב. הנה רואים שיכול ללמוד ריבוי בשני אופנים.]

ועל פי זה יכול ללמוד בקידושי כסף ג"כ בשני אופנים הנ"ל. כשאמרה תורה כסף, האם שוה כסף נכלל בה או כסף היינו כסף, ומ"ישיב" לומדים ששוה כסף מועיל גם כן. ועפ"ז מובן למה רש"י לומד שקונים עבד עברי בשוה כסף מ"**כסף** מקנתו" שמלימוד זה רואים שכשהתורה אמרה "כסף" (כסף מקנתו), נכלל בה שוה כסף גם כן ולא רק שמ"ישיב" רואים שמהני ג"כ. ורק עי"ז יכול ללמוד במה מצינו מעבד עברי שאין זה ריבוי בעבד עברי לבד משום שבעבד עברי מפורש בקרא ששוה כסף ככסף ולכן יכולים ללמוד ממנה. ועפ"ז מתורץ גם כן קושייתנו על תוספות איך לומדים מעבד עברי במה מצינו.¹

[למסקנה, הר"ן אינו לומד כתוס' כיון שלשיטתו יודעים שוה כסף ככסף מסברא, ואדרבה צריך הסבר למה בכלל צריך לימוד בעבד עברי ובנזיקין. וסברת המחלוקת הוא שיכולים ללמוד בשני אופנים. (1) כשהתורה מרבה שוה כסף זה מאמת סברתינו ששוה כסף ככסף. (2) שהתורה אינו סובר שו"כ ככסף ולכן צריך לימוד מיוחד. תוס' לומד כאופן השני שצריך לימוד מפורש. הר"ן סובר שאינו דין תורה וגם אינה סברא פשוטה שמהני בכל מקום. אשר לכן כשסברא מחייב ששו"כ ככסף בבקידושין "כיון שהיא מתרצית בדבר וניחא לה בשוה כסף לא צריך קרא לרבווי דמסברא אית לן". אבל כיש סברא להיפך שלא יהי שו"כ ככסף עברי "כיון שמגרע פדיונו

¹ ואפשר לומר שעפ"י ג"כ מובן למה תוס' לומד קידושי כסף במה מצינו מעבד עברי ולא מנזיקין, שדוקא בעבד עברי מפורש בקרא ששו"כ ככסף מכסף מקנתו משא"כ בנזיקין לומדים ע"י ריבוי מ"ישיב". אלא שמכל מקום צריך תוס' לתרץ למה אינם שני כתובים הבאים כאחד.

ויוצא בעל כרחו של רבו", ובנזיקין "דכתיב מיטב שדהו ישלם... איצטריך
רביא דשיב".]

ביאור שיטות ראשונים אם מקדשין בקרקעות

הר"ן מביא מבעל העיטור שסובר שאינו יכול לקדש בקרקעות אפילו בתורת קידושי כסף. והטעם, "דבגמרא אמרינן דמקשינן הוי' ליציאה ומהך היקשא ילפינן קדושי שטר וכיון דמקשינן, מה יציאה במחובר לא, שאין כותבין את הגט במחובר לקרקע... אף הוי' נמי במחובר לא". הר"ן חולק עליו משום דההיקש מדובר בקידושי שטר דוקא ובנוגע לזה למדין "שאם כתב לה על המחובר הרי את מקודשת לי ונתנו לה, לא הוו קידושינן, אבל נתן לה קרקע או מחובר בתורת כסף ודאי מהני דהוי' דכסף לא בעינן דומיא דיציאה".

בדף ה' רוצה הגמרא ללמוד שמקדשין בשטר מק"ו, "ומה כסף שאין מוציא מכניס, שטר שמוציא אינו דין שמכניס". ועל זה שואל הגמרא, "מה לכסף שכן פודין בו הקדש ומעשר שני תאמר שטר שאין פודין בו הקדש ומעשר שני". ומקשה בתוס' (שם ד"ה שכן פודין בו הקדשות ומעשר), "וא"ת נימא ק"ו מקרקעות שאינן מוציאות אפילו הכי מכניסות **פירוש דאדם יכול לקדש אשה בקרקע** ואינה מתגרשת בקרקע". רואים מדבריו שאף לתוס' מקדשין בקרקעות.

אבל באמת צריכים להבין דברי תוס' שרוצה ללמוד בק"ו "דאדם יכול לקדש אשה בקרקע", הרי קידושין זו אין לה יחס ושייכות לקרקע אלא שקרקע היא שוה כסף ומקדשין בשוה כסף ואינה דין בקרקעות שמקדשין בה? ולכ' קושיא זו היא גם על בעל העיטור, איך הוא מדמה קרקעות כשמקדש בה בתורת כסף לגטין, הרי כשמקדש בקרקע מקדש בהשוויות שבקרקע, האם השוויות של הקרקע מחובר לקרקע?

תוס' הרא"ש (בדף ה' ע"א ד"ה מה לכסף שכן פודין בו הקדשות) שואל כעין שאלת התוס', "ואם תאמר וניליף משוה כסף כגון קרקעות שאין פודין בהם הקדשות ומעשר שני". ומתיר (בתירוץ ראשון), "יש לומר כיון דמכח כסף היא מתקדשת שייך למיפרך שכן פודין בו הקדשות". ונראה מדברי תוס' הרא"ש שיש שני סברות פה, סברת השאלה וסברת התירוץ. והוא

אם לקרקע יש לה יחס להקידושין, או לא וכל יחס הקרקע פה הוא לכסף כיון שבא בכח (שוה) כסף. בהשאלה סבירא ליה שיש לקרקע יחס לקידושין ולכן יכול ללמוד ממנה ולפי התירוץ אין לה יחס.

וי"ל שכן מובן מהמשך דברי ר"ן. דלאחר שמקשה על בעל העיטור דאין לדמות קרקע בתורת כסף לכותב שטר קידושין במחבר לקרקע ממשיך וז"ל, "והכי מוכח לקמן בגמרא (ט.) גבי בעיין דשטר אירוסין שכתבו שלא לשמה מהו, דאמרינן עלה, מה הו"י דכסף לא בעינן לשמה, אף הו"י דשטר לא בעינן לשמה, כלומר דלא בעינן שתהא צורת הדינר טבועה לשמה. ואע"פ שאפשר לדחות ראי' זו ולומר דאפילו מקשינן הו"י דכסף נמי ליציאה אפילו הכי אינו בדין דניבעי שיהא הדינר טבוע לשמה שהרי אינה מתקדשת מפני טבועו אלא מפני שוויו" עכ"ל. מתחילת דברי הר"ן משמע שבעצם היה אפשר להיות דין דליבעי צורת הדינר טבועה לשמה אלא שבפועל אין דין כזה. דלכ' איך שייך בכלל דין כזו בכסף או אפילו הו"א לזה, "שהרי אינה מקדשת מפני טבועו אלא מפני שוויו" כמו שאומר הר"ן מיד אח"כ?

ואפשר לפרש, דמכיון שבלי הטיבוע (הצורה) של המטבע לא היה שוה פרוטה, יכול לומר שיש יחס דצורת המטבע להקידושין שהיה צריך להיות טיבועו לשמה. אלא שהר"ן אינו מקבל סברא זו.

ועד"ז יכול לומר בקרקע גם כן שיש יחס של השויות להחפץ שמשוה אותו שויות. דהיינו שאין להפריד השויות של הקרקע מהקרקע עצמה. וכמו שרואין (ב"מ דף נד' ע"א) שאין פודין הקדש בקרקע אע"פ שכן פודין בשוה כסף, שנראה מזה שיש יחס דהשויות של הקרקע להקרקע עצמה. וזהו השני סברות בתוס' הרא"ש אי יש יחס בין השויות להחפץ או לא ולמסקנתו אין יחס.

ועפ"ז מובן דברי התוס' והבעל העיטור, ששניהם סוברים שיש יחס בין הקרקע להשויות שבקרקע ולכן אפשר לדמות (הו"י) קידושין במחבר לקרקע ליציאה שכמו שאין כותבין את הגט במחבר לקרקע, כך אין

מקדשין בקרקעות (לבעל העיטור) וללמוד ממנה בק"ו שיכול לקדש בשטר (לתוס'). אלא שמ"מ פליגי תוס' ובעל העיטור אם יכול לקדש בקרקעות בתורת כסף משום שחולקין בהדין דשטר פסול במחובר. שלפי תוס' זהו דין בשטר ואין לדמותו למקדש בקרקעות בתורת כסף ולפי בעל העיטור זהו דין בקידושין כמו שהוא דין בגט דמקשינן הוי' ליציאה. והר"ן ג"כ סובר שזהו דין בשטר ולא בקידושין. ומסופך דברי הר"ן משמע שהר"ן סובר גם שאין יחס בין השוויות של הקרקע להקרקע עצמה (כנ"ל).

אי תנא קונה הו"א אפילו בע"כ

איתא בגמרא (דף ב' ע"ב), "וניתני האיש קונה ומקנה? ... ואיבעית אימא אי תנא קונה הוה אמינא אפילו בעל כרחא, תנא האשה נקנית דמדעתה אין, שלא מדעתה לא".

והנה בסברת טעם הדבר שאינה נוקנית בע"כ מצינו ברש"י לקמן דף מד' ע"א (ד"ה קידושין דמדעתה), "דבעינן דעת המקנה". אבל ברש"י ביבמות (דף יט' ע"ב ד"ה קדושין בעלמא) מפרש, "והלכה והיתה לאיש אחר (דברים כד), מדעתה משמע".

והנה הרשב"א מ"יתי, "ויש מי שהקשה, אפילו תניא האיש קונה היכי הוה סלקא דעתך דנקנית בעל כרחא, דהיכי מצינו מקנה בע"כ". וכן במאירי, "ואע"פ שאין לשון המקרא מוכיח כן להדיא שהרי כי יקח (דברים כד, א) אף על כרחא משמע, וכן ובעלה, וכל שכן שהשטר בקדושין יוצא לנו מהיקש של גט (דף ה' ע"א) וכבר ידעת שהאשה מתגרשת בעל כרחא, מכל מקום אין זה צריך קרא שאם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו". ומשמע מדבריהם שהדין שאשה אינה נקנית בע"כ היא סברא פשוטה עד כדי כך שאין אנו צריכים מקור לזה (ואדרבה צריך מקור שמגרש הבעל בע"כ ושיבמה נקנית בע"כ).

והנה השני פירושם של רש"י הנ"ל נראים כסותרים זה את זה, שלפי פירושו בקידושין דין פשוט הוא בכל קניינים דבעינן דעת המקנה ואינו דין מיוחד בקידושין ולפי פירושו ביבמות צריך לימוד מיוחד בקידושין דמתקדשת מדעתה?¹

הר"ן (בנדרים דף ל' ע"א ד"ה ואשה נמי כפדאוה אחרים דמיא) כותב, "מכיון שהיא מסכמת לקדושי האיש, היא מבטלת דעתה ורצונה, ומשוו

¹ וכן העיר בגליון ש"ס סתירה זו.

נפשה אצל הבעל כדבר של הפקר, והבעל מכניסה לרשותו". משמע מדבריו שאין האשה מקנה עצמה לבעלה, וכל הקנין בא מצד הבעל. אבל כשרש"י אומר "דבעינן דעת המקנה", זאת אומרת שיש לאשה חלק בהקנין שמקנה עצמה להבעל (אף שאין לה חלק בפעולת הקנין). והיינו שרש"י והר"ן פליגי אם יש לאשה חלק בהקנין שלרש"י יש לה חלק והר"ן סובר שאין לה חלק בהקנין.

ועפ"ז יש לבאר הצורך בשני פירושים ברש"י, שזה שאין האשה מתקדשת בע"כ הוא דין פשוט בכל קניינים ואין צריך לימוד מיוחד לזה. אבל קודם לכן צריך לברר אם בקידושין יש לה חלק בהקנין והיא מדעתה כמו בכל קניינים או ש"מבטלת דעתה ורצונה, ומשוי נפשה אצל הבעל כדבר של הפקר" (כהר"ן). ולברר זה מביא רש"י מ"והלכה והיתה לאיש אחר, מדעתה משמע" דמשם למדין שיש לה חלק בהקנין. ולאחר שלומד שיש לה חלק בהקנין, הרי היא ככל קניינים ובעינן דעת המקנה. ועפ"ז הפירושים של רש"י אינם סותרים זה לזה.

[אבל עדיין צריך ביאור למה רש"י ביבמות לא פירש "דבעינן דעת המקנה" כמו שפירש בקידושין? החת"ס מבאר (בבא בתרא דף מז' ע"ב ד"ה וברפ"ד) שבגמרא יבמות לא הוה מצי רש"י לפרש "דבעינן דעת המקנה". דשמה דן הגמרא אם לדמות מאמר² לקידושין בעלמא וצריך דעת היבמה³, או לדמותה לביאת יבמה שנקנית בע"כ. דמהטעם "דבעינן דעת המקנה" בקידושין, יהי' מאמר ביבמה בע"כ מכיון דביבמה הקנו לו מן השמים. משום הכי מביא רש"י הלימוד מקרא דכיון דמקרא לומדים שבקידושין יש לאשה חלק בהקנין, מסתמא תיקנו חכמים מאמר כעין קידושין.]

² מאמר היא קידושין ביבמה שתיקנו חכמים.

³ בגמרא מביא ברייתא, "העושה מאמר ביבמתו שלא מדעתה רבי אומר קנה וחכ"א לא קנה". ומבאר הגמרא פלוגת רבי וחכמים כבפנים.

חליפין איתנהו בשוה פרוטה ואשה בפחות משוה פרוטה לא מקניא נפשה

בגמרא איתא (דף ג' ע"א), "סלקא דעתך אמינא הואיל וגמר קיחה קיחה משדה עפרון מה שדה מקניא בחליפין, אף אשה נמי מקניא בחליפין קמ"ל. ואימא הכי נמי? חליפין איתנהו בפחות משוה פרוטה ואשה בפחות משוה פרוטה לא מקניא נפשה". ופירוש רש"י (ד"ה לא מקניא נפשה), "דגנאי הוא לה הלכך בטיל לה לתורת חליפין בקידושין ואפילו בכלי שיש בו שוה פרוטה אי יהיב לה בלשון חליפין..."

והקשה תוס' על רש"י כמה קושיות וביניהן, "דאם כן (שתלוי בקפידת האשה), פשטה ידה וקבלה תתקדש בפחות משוה פרוטה? ... ועוד קשה כיון דסלקא דעתך השתא למגמר קניני אשה מקניני שדה אם כן אשה נמי תקני בחזקה כמו שדה..." ולכן ביאר תוס', "לכך נראה לר"ת דגרסינן בפחות משוה פרוטה לא מקניא ולא גרסינן נפשה דלא בקפידא תליא מילתא. אלא היינו טעמא משום דגמר קיחה קיחה משדה עפרון דכתיב ביה כסף ובפחות משוה פרוטה לא מיקרי כסף והמקשה שהקשה תחילה ואימא הכי נמי בשטר וחזקה לא הקשה דהא פשיטא דלא גמרינן קיחה לעשות אשה ככל עניני שדה... ולא פריך מחליפין אלא משום דהוה כעין כסף דקרא שיש בהם שוה פרוטה... ומשני חליפין איתנהו בפחות משוה פרוטה, ואם כן אינם מטעם כסף אלא קנין אחר הוא" ע"ש באריכות.

וצריך להבין איך יתרץ רש"י קושיות הנ"ל, מהו ההו"א לפי שיטת רש"י שחליפין יקנה באשה, הלא אין לומדין אשה משדה אלא לענין שקיחה באשה היא בכסף? וגם קשה תירוץ הגמרא לפי הבנת רש"י, אם הטעם שאינו מועיל קנין חליפין היא מצד קפידת האשה, הרי זה תלויה בדעתה אם רוצה לקבלה או לא, ואין זה נוגע לקנין חליפין גופא?

ביאור שיטת רש"י

יש קנינים שיש להם כח מיוחד מדין תורה שעל ידיהם נעשית פעולת הקנין כגון שטר וחזקה, ואינם רק סימן על שינוי רשות. משא"כ כסף הוא קנין מסברא שמחליף כסף בשביל חפץ הנקנה. ואפשר לומר שחליפין הוא כעין זה שבנקיטת חפץ הוא משעבד עצמו בחליפין. ולכן לפי רש"י, הוא אמינא שכמו שכסף מהני באשה (אפי' בשוה פרוטה שאין זה שווה), חליפין יקנה ג"כ שדומה לכסף וכמו שמצינו אצל שדה שמהני שניהם (כסף וחליפין). ולא שלומדים אשה משדה שהקנינים המועילים בשדה יקנו באשה, ולכן אין כאן הוא אמינא ללמוד קנינים אחרים משדה.

ולכן מבאר רש"י שמכיון שחליפין "גנאי הוא לה הלכך בטיל לה לתורת חליפין בקידושין". ביאור דבריו, קנין זה (קידושין) באשה שונה הוא משאר קנינים. כשקונים שדה, הכל תלוי בדעת המקנה [היינו בעל השדה] אם מסכים להמכירה ולאופן המכירה, ואין שום קנין של גנאי אצל שדה שאין לשדה דעת. משא"כ באשה יש בה שני ענינים, א' שהיא המקנה, ויש ענין נוסף שהיא גם "חפץ" הנקנה. מצד זה שהיא המקנה, הקנין תלוי בדעתה שאינה נקנית בעל כרחיה, ומכיון שהיא גם החפץ שנקנה ויש לה דעת, שייך קנין של גנאי. ולכן, כשיש קנין שהוא גנאי לאשה, אין שום אשה נקנית בקנין זה, ואינה תלויה בדעת האשה פרטית הנקנית. וחליפין קנין של גנאי הוא כיון ד"איתנהו בפחות משוה פרוטה", ולכן בטלה לתורת חליפין אצל קידושין.

וזוהו שרש"י מדגיש שאפי' אם הכלי יש בו שו"פ, אם נתן בלשון חליפין, אינו קנין. ויש לבאר הטעם, שהגנאי הוא בתוכן חליפין, היינו שמחליף אשה בכלי, ואין הקנין מצד השוויות שבכלי שהרי חליפין הוא גם כשהכלי אינו שו"פ. ולכן אפי' כשהכלי שו"פ, הקנין הוא גנאי לאשה שתוכנו הוא שמחליפה בכלי. משא"כ כסף אינו קנין של גנאי, שזה שאינו קנין בפחות

משו"פ אין זה מצד קפידתה אלא משום שאינה כסף¹. (וביותר משו"פ תלוי ברצונה אם קבלה או לא אבל הקנין עצמו אינו קנין של גנאי).

ביאור שיטת תוס'

תוס' מבאר שאין הו"א בגמ' שנלמד אשה משדה, ולכן לא פריך משטר וחזקה. וממשיך, "והכי פירושו ואימא הכי נמי, שתקנה אשה בחליפין כשיש באותם חליפין שוה פרוטה כעין כסף דקרא טפי משטר שיש בו שוה פרוטה שאין צריך שישווה השטר פרוטה כדאמרין בגיטין כתבו על איסורי הנאה כשר אבל חליפין דשווה פרוטה דומין לכסף". לכאורה יש להקשות, למה צריך תוס' לשלול שטר שיש בו שוה פרוטה, הרי כבר אמר שאין הו"א שהאשה תהא ניקנית בכל קנין ששדה נקנה בו והוא הדין לשטר? ועוד,

¹ הר"ן גורס "נפשה" כרש"י אבל ביאר שאלת הגמ' ד"סלקא דעתך אמינא שקנין חליפין הוא בכלל קיחה הכתובה בקידושין דחליפין מתורת כסף מהני". אבל מוסיף "ואע"ג דהשתא נמי ס"ל דחליפין איתנהו בפחות משו"פ, אפילו הכי אפשר דכיון דבעינן בהו כלי ודבר המסויים כדאיתא בפרק הזה בדבר חשוב הוא אף על פי שאינו שוה פרוטה... וכיון שכן, איכא למימר דמתורת כסף קונין, ובכלל כי יקח נינהו". ומתוך באופן אחר, "ומהדרינן דאי אפשר דקנין חליפין איתיה בכלל כי יקח דאנן סהדי דאשה בפחות משוה פרוטה אפילו בכלי שלם לא מקניא נפשה, הלכך ודאי כשאמר הכתוב כי יקח אין קנין חליפין בכללו..."

לבטל קנין חליפין אצל קידושין לפי הר"ן, צריך לחלק חליפין מתורת כסף וממילא אינו בכלל קיחה דקרא. אלא שלהר"ן זה דחליפין איתא בפחות משוה פרוטה אינו ממילא מפריד חליפין מכסף "כיון דבעינן בהו כלי... בדבר חשוב הוא" ועדיין איכא למימר דחליפין מתורת כסף קונין. וזה דאנן סהדי דאשה בפחות משוה פרוטה אפילו בכלי שלם לא מקניא נפשה", מגלה דאינו מתורת כסף ואז אינו בכלל קיחה דקרא. ואינו צריך לבוא להסברא דחליפין קנין של גנאי הוא כיון דמאחר שאינו בכלל קיחה דקרא אין שום מקור לחשוב שחליפין יקנה בקידושין. משא"כ לפי מה שביארנו ברש"י, מעולם לא חשב שהוא בכלל קיחה דקרא אלא שרצה הגמ' ללמוד חליפין מכסף דדומה לו. וזה שהוא קנין אחר אינו טעם שלא יקנה באשה וצריך לבוא לטעם שחליפין קנין של גנאי הוא בבפנים.

באם היה דין ששטר צריך להיות שוה פרוטה, האם היינו חושבים ששטר מתורת כסף?²

תוס' מפרש ששאלת הגמ' הוא רק שתקנה אשה בחליפין בשוה פרוטה שאז הוה בעין כסף דקרא ולא שחליפין תקנה אשה בכל דיני חליפין אף בפחות משו"פ. והיינו שאין חליפין קונה מתורת כסף אפילו בשוה פרוטה אלא שתוס' מחדש גדר חדש פה שהוא "בעין כסף דקרא" כשהוא יותר משו"פ. וע"כ שואל משטר שאם היה שו"פ היה צריך להיות גם בעין כסף דקרא אע"פ שאינו מתורת כסף. ומתרץ, שאין לשטר שום קשר לכסף דאפי' כתב על איסורי הנאה, כשר. והביאור בזה לכ' הוא, שבכלי יש בו שוויות אלא שאין צריך להיות שו"פ, אבל פחות משו"פ ראוי להצטרף לשו"פ. וא"כ תוס' סובר שכשיש באותם חליפין שו"פ הוה בעין כסף דקרא. אבל בשטר אפי' אם כתב על איסורי הנאה כשר שאז אין לשטר שום שוויות בכלל. וא"כ אפי' כשיש בו שו"פ, אינו בעין כסף דקרא דאין לו שום שייכות לכסף.³

ומסקנת הגמרא היא, שאעפ"כ מזה שרואים שחליפין מהני בפחות משו"פ שאינו כסף, א"כ אינו שייך לכסף ואינו בעין כסף דקרא אלא קנין אחר הוא.

² ועוד, יש להקשות, דבחליפין ג"כ מהני כשהוא פחות משוה פרוטה אלא שתוס' מקשה כשהוא שוה פרוטה, א"כ בשטר איכא למימר שכשהוא שוה פרוטה הוה בעין כסף אע"פ דמהני כשהוא פחות משו"פ? ומתורץ ע"פ הביאור בפנים.

³ ע"ד החילוק בין גזילת פחות משוה פרוטה שאע"פ שאינו נקרא ממון ואין צריך להשיבו, הרי חצי שיעור אסור מן התורה, לגזילת דבר מועט כ"כ שאין מי שמקפיד עליו כלל כגון ליטול קיסם מהחבילה, שמותר. (שו"ע אדמור הזקן הל' גזילה וגנבה סעיף א)